

15 sentyabr Bakının işğaldan azad edilməsi günüdür

Türk ordusunun xilaskarlıq missiyası

103 il öncə, 1918-ci il sentyabrın 15-də Nuru Paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli ordu hissələri Bakını düşmən qüvvələrinin işğalından azad etmişlər.

Yalnız bundan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mayın 28-də elan etdiyi hökumət Gəncədən Bakıya köçmüşdür.

Bu tarixi gün respublikamız müstəqillik qazandıqdan

sonra hər il paytaxt Bakıda və bölgələrdə təntənə ilə qeyd edilir, Şəhidlər xiyabanı və Bakıdakı türk əsgərlərinin xatirə Memorialı ziyarət olunur.

...1918-ci il mayın sonunda Zaqafqaziya Seymi dağıldıqdan sonra Azərbaycan müstəqilliyini elan edir. Həmin vaxt Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini tanıyan ilk dövlət Türkiyə olur.

Müstəqilliyini elan etdikdən sonra Xalq Cümriyyətinin paytaxt məsələsi gündə-

mə gəlir. Həmin dövrdə Bakı işğal altında olduğundan milli hökumət müvəqqəti Gəncədə fəaliyyət göstərirdi. Milli hökumətin ixtiyarında cəmi 600 nəfərlik hərbi qüvvənin olması Gəncəni işğalçılardan azad etməyə imkan vermirdi. Belə bir ağır vəziyyətdə Azərbaycan milli hökumətinin kömək istəyə biləcəyi yeganə dövlət Türkiyə idi. Odur ki, qardaş dövlətə müraciət edilir.

Ardı 4-cü səh.

Türk ordusunun xilaskarlıq missiyası

və böyük vətənsəvər Nuru Paşanın bu bəlkə də həyatının ən gözəl günü idi..."

Qafqaz İslam Ordusu Bakının mühasirəsini çox dəqiqliklə həyata keçirmişdi: hətta ingilis qoşunlarının komandanı Denstervil xatirələrində etiraf edirdi ki, "Türk topçuları çox dəqiqliklə atəş açırdılar. Onların atəşi Bakıdakı memarlıq abidələrinin heç birinə ziyan vurmadi".

Bakı işğaldan azad ediləndə, şəhər bir neçə dəfə yadelli qüvvələr tərəfindən əldən-ələ keçdi. 1918-ci ilin iyulunda Bakıda Xalq Komissarları Soveti iflasa uğradı. Bu həmin hökumət idi ki, onun vaxtında Bakı və ətraf ərazilərdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan türklərinə qarşı ağılasığmaz soyqırımı siyasəti həyata keçirilmişdi. Soyqırımının həyata keçirilməsində bolşevik hökumətinə rəhbərlik edən Stepan Şaumyanın xüsusi rolu olmuşdu.

Tarixçi, Milli Məclisin deputatı Musa Qasımlı bildirir: "1918-ci ilin avqustunda Denstervilin komandanlıq etdiyi ingilis qoşunları Bakını zəbt etdi və şəhərdə Sentrokaspi adlı hökumət quruldu. Sentrokaspi hətta keçirdiyi siyasət mahiyyəti etibarilə Bakı Xalq Komissarları Soveti kimi anti-Azərbaycan xarakteri daşıyırdı. Çünki Bakı neftinə sahib çıxmaq, Xəzər dənizini ələ keçirmək, Mərkəzi Asiyaya gedən yola nəzarət etmək niyyəti güdən bu hökumət ermənilərə və digər yad qüvvələrə arxalanırdı".

M.Qasımlının sözlərinə görə, Bakı uğrunda mübarizə aparən yalnız Sentrokaspi deyildi, Rusiyadakı bolşevik hökuməti də türklərin Azərbaycan paytaxtına daxil olmasını istəmirdi.

1918-ci ilin iyulundan Qafqaz İslam Ordusu artıq Bakının azad edilməsi isti-

1918-ci il mayın sonunda Türkiyənin hərbi naziri və ali baş komandan müavini Ənvər Paşa bu xahişləri nəzərə alaraq qardaşı Nuru Paşaya rəhbəri olduğu hərbi hissələrlə birlikdə Təbriz ətrafından Gəncəyə doğru hərəkət etmək barədə əmr verir. Milli hökumətin qarşısında duran başlıca məqsəd paytaxt Bakını işğalçılardan azad etmək idi.

1918-ci il iyunun 4-də Azərbaycan hökuməti ilə Osmanlı dövləti arasında "Qarşılıqlı yardım və dostluq haqqında" müqavilə imzalanmışdı. Həmin müqavilənin 4-cü bəndinə əsasən, Osmanlı hökuməti ehtiyac olduğu halda Azərbaycana hərbi yardım göstərməyi öhdəsinə götürmüşdü.

Erməni-bolşevik silahlı birləşmələrinin Azərbaycanda törətdikləri soyqırımının qarşısını almaq məqsədilə gənc demokratik respublikanın başçılarının müraciətinə əsasən, 1918-ci ildə Osmanlı Türkiyəsinin baş komandanı Ənvər Paşa tərəfindən Nuru Paşa Qafqaz İslam Ordusunun komandanı, Xəlil Paşa isə Şərqi Ordular qrupunun komandanı olaraq bölgəyə göndərilir.

Gəncədən Bakıya gələn islam ordusunun ağır topçu batareyaları şəhərin ətrafında lazımı mövqelərdə yerbəyer edilir. Ordunun Bakıya doğru irəliləməsi Azərbaycanın paytaxtına göz dikən yadelli qüvvələrə, təbii ki, rahatlıq vermirdi. Axşamdan alınan əmrə əsasən, dan yeri ağaranda düşmən üzərinə hücumu keçən piyadaların özünəməxsus hayqırıqları ilə bomba və süngü döyüşü başlayır. Gərgin döyüşlərdən sonra düşmən qüvvələri geri itüldür. İslam odusu əsgərləri düşmən cəbhəsinin mövqelərini yararaq şəhərin mərkəzinə doğru irəliləyir... Əks-hücumu keçmək istəyən işğalçılar İslam ordu birlikləri dəfələre yerindəcə məhv edirlər. İtkilərinin sayı çoxalmaqca düşmən şəhərin mərkəzinə çəkilməyə məcbur olur.

Hücumların təşkilatçısı Xəlil Paşa "İttihad və Tərəqqidən cümhuriyyətə bitməyin savaşı" adlı xatirələrində yazır: "Bakının əks istiqamətində, yəni mövqeyin şimal tərəfində ingilis qüvvələri yerləşmişdi. Bunların varlığını onlara məxsus batareyaların atəşindən anlayırdıq.... Şəhər tezdən başlayan döyüşlər axşama qədər davam etdi... Və bu döyüşlərdə bəzən əlimdə mauzer özümü ön xəttə atdığı zaman da oldu... Bir

gənc zabiti bədənini parçalanmış halda yanımdan keçirib apardılar... Yarısını pulemyot biçib aparmışdı...

Axşam qaranlıq düşəndə döyüşlərin dayandırılmasını əmr etdim. Şəhərə qədər son hücum hazırlığı görüldü. İşıqlaşanda qəti hücumu keçib Bakını ələ keçirəcəkdik.

Revolverimi təmizlədim..., əmrərim mauzerimi sildi, alıb yoxladım. Ön xəttə yüyürdüm, ilk hücumu keçəcək birliyin önünə getdim, birlik komandirini çağırırdım:

- Bu birliyin komandirliyini öz üzərimə götürürəm... Komandanlıq qərargahı buradır. Səni əmr zabiti vəzifəsinə təyin edirəm.

Sərt bir hərbi salam verdi. Ölünəcəyə qədər əmrinizdəyəm deyir kimi gözlərini gözlərimin içinə dikdi.

Sübh çağı başlayan hücumumuz yavaş-yavaş genişləndirdi ki, birlik komandanları ilə Bakının alovları içində yanmasını seyr etməyə başladıq... Gecədən gəmilərə mindirilmiş ingilis qüvvələri əlli gəmilik eşelon, asta-asta şimala doğru uzaqlaşmaqda idilər.

İngilis birlikləri geri çəkildikən yerdə qalan digər düşmən qüvvələri Bakıda iri bir kazarmaya dolmuşdular. Xəbər bilən kimi böyük bir cəbhə təşkil edə biləcək kazarma topçu atəşilə darmadağın edildi...

Şəhərdə silah səsləri gecə-gündüz davam edirdi. Şəhər ingilislərin nəzarəti altında olduğu zaman ermənilər və bolşeviklər yerli müsəlman əhəlisinə qarşı görünməmiş qətləmlər törətmiş, qarətlər, soyğunçuluq etmişdilər. Ermənilər şəhərin hər məhəlləsində türklərdən meyit qalaqları düzəltdirdilər. Və bütün vəhşiliklərini göstərmişdilər. Körpə uşaqlar qala bürstəri olmuş, qadınlar ədəb yerlərindən süngülənmiş və yol qıraqlarına atılmışdılar... Bunlardan qeyzlənən türk əsgərləri intiqam hissi ilə coşurdular. Düşmən birlikləri və ermənilər küçə döyüşlərində yerə sərilirdi. Hərbi üstünlüyü olan işğalçı qüvvələrin dəstəyi ilə türkləri qətl etmək qabiliyyəti, bacarığı göstərən ermənilər indi onlarla eyni gücdə olan yerli əhəlinin gözləri qarşısında qoyun sürüsü kimi qırılırdı.

Ordu yorğun düşmüşdü. Orduya bir günlük istirahət verdikdən sonra birliklər şəhəri tam ələ keçirdi. Bir yandan yanğınlar söndürüldü, digər tərəfdən də asayışı təmin etməyə başladıq. Nuru Paşa məndən daha əvvəl şəhərə girərək böyük bir hoteli qərargah olaraq seçdi, mən da ha sonra şəhərə girdim. Cəngavər ruhlu

qamətində hərəkətə keçmişdi. 1918-ci il sentyabrın 15-də - Qurban bayramı günündə Bakı işğalçılardan azad edildi. Şəhər uğrunda gedən döyüşlər heç də asan olmamışdı. İngilis və bolşevik işğal altında olan Bakıda döyüşlər getdiyi ərəfdə erməni silahlı qruplaşmaları tərəfindən törədilən vəhşiliklər görüldə heyrət doğururdu. Ənvər Paşanın da qeyd etdiyi kimi, şəhər islam ordusu əsgərlərinin əlinə keçəndən sonra küçələrdə ermənilər tərəfindən qətl edilmiş yerli türklərin meyitləri toplanır, yüzlərlə uşaq, cavan, qoca, arvad və kişi onlar üçün qazılmış qəbirlərdə əbədi uyumaq üçün torpağa tapşırılırdı.

Mənbələrin verdiyi məlumata görə, bu döyüşlərdə minə yaxın türk əsgər və zabiti, beş min Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuşdu. Bakıda hakimiyyət AXC hökumətinin əlinə keçməsinə baxmayaraq, Qarabağ daşnakların nəzarəti altında qalmışdı. Həmin bölgəyə Qafqaz İslam Ordusunun hissələri göndərilir, Nuru Paşa isə hissələrə yerində rəhbərlik etmək üçün birbaşa Ağdama yola düşür. Onun ordusu tezliklə Şuşaya daxil olaraq şəhərin üzərində Azərbaycan bayrağını qaldırır.

Qardaş Türkiyənin hərbi dəstəyi ilə Bakının işğaldan azad edilməsi Azərbaycan tarixinə zəfər gününün yazılması demək idi. Bu, eyni zamanda böyük Mustafa Kamal Atatürkün "Azərbaycanın kədəri kədərimiz, sevinci sevincimizdir!" fikrinin əyani təsdiqi idi. Bakının azad edilməsindən iki gün sonra Azərbaycan hökuməti Gəncədən Bakıya köçürüldü.

Bakının azad edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardı. Çünki Azərbaycanın Bakısız təsəvvür etmək olmazdı. Tədqiqatçıların fikrincə, əgər 1918-ci ilin sentyabrında Bakı azad edilməsəydi, bu şəhərin Azərbaycanın paytaxtı olması sual altında qalardı. Axı bolşeviklər Bakını Azərbaycandan ayıraraq onu muxtar şəhərə çevirməyi planlaşdırmışdılar. Odu ki, Bakının xilas, onun milli şəhər simasının bərpasına, Azərbaycan adlı dövlətin əbədi varlığına hesablanmış tarixi Zəfər idi.

1918-ci il sentyabrın 15-də Bakının işğaldan azad edilərək paytaxt elan edilməsi, habelə erməni, ingilis və bolşevik silahlı birləşmələri üzərində qazınan qələbə Azərbaycanın şanlı qəhrəmanlıq tarixinə qızıl həflərlə yazılmış, iki dövlətin dostluğunun əbədi simvolu na çevrilmişdir.

Rəhman SALMANLI,
"Azərbaycan"